

Значимість акцентуацій характеру в предикторній структурі фрустраційних станів учнів різних вікових груп

Анотація. Досліджено предикторну структуру фрустраційних станів учнів різних вікових груп. Акцентовано увагу на значимості у цій структурі акцентуацій характеру, які розглядаються у якості потенційної детермінанти виникнення фрустраційних станів. Представлені результати експериментального дослідження акцентуацій характеру та їх взаємозв'язку з фрустраційними реакціями школярів різних вікових груп (молодші школярі, підлітки, юнаки).

Ключові слова: фрустраційні стани, детермінанти, акцентуації характеру, учні різних вікових груп.

Прахова С.А. Значимость акцентуаций характера в предикторной структуре фрустрационных состояний учеников разных возрастных групп.

Аннотация. Исследована предикторная структура фрустрационных состояний учеников разных возрастных групп. Акцентируется внимание на значимости в этой структуре акцентуаций характера, которые рассматриваются в качестве потенциальных детерминантов возникновения фрустрационных состояний. Представлены результаты экспериментального исследования акцентуаций характера и их взаимосвязи с фрустрационными реакциями школьников разных возрастных групп (младшие школьники, подростки, юноши).

Ключевые слова: фрустрационные состояния, детерминанты, акцентуации характера, ученики разных возрастных групп.

Prakhova S.A. The importance of personality accentuation in the predictor structure of the frustration states of the pupils of different age groups.

Summary. It is studied the predictive structure of frustration states of pupils of different age groups. The emphasis is placed on the importance in this structure the accentuations of personality, which are considered as potential determinants of the emergence of frustration states. There are presented the results of experimental study of personality accentuations and their correlation with frustration reactions of pupils of different age groups (younger schoolchildren, teenagers, young men).

Keywords: frustration states, determinants, personalitys accentuation, the pupils of different age groups.

Постановка проблеми. Змінні умови існування сучасного суспільства виводять на новий рівень проблему фрустраційних станів, які на сьогоднішній день стали невід'ємною частиною людського життя. У рамках представленого дослідження ми виходимо з позиції, що фрустрація є складним структурно-системним утворенням, що має циклічний характер, який полягає у

багаторівневому процесі переходу від фрустрованості до стану фрустрації. Провідну роль у ньому відіграє складне поєднання когнітивно-інформаційних, емоційно-вольових та рефлексивно-поведінкових процесів, які виступають детермінантами, що діють у відповідності з віковими характеристиками та соціально нормативним контекстом конкретної фрустраційної ситуації. У цьому контексті наявним бачиться існування прямого зв'язку між фрустраційними станами і акцентуаціями характеру учнів, який є наявним у вибірках учнів всіх вікових груп, хоча і має відмінності у відповідності до вікових характеристик окремих школярів.

Результати теоретичного дослідження. Зазначена проблема підіймається в роботах ряду дослідників (А. Лічко [9], К. Леонгард [8], С. Подмазін, І. Сібіль [13] та ін.), які заклали підвалини вивчення питання акцентуацій характеру та психічних процесів, що з ними пов'язані. Традиційна точка зору полягає в тому, що під акцентуаціями розуміється надмірне посилення окремих рис характеру, що ознаменується відхиленнями (які є крайніми варіантами норми) у психології і поведінці людини [1, с. 171]. Акцентуації – це, по суті, ті ж індивідуальні риси, але вони наділені тенденцією до переходу у патологічний стан [8, с. 40]. За визначенням А. Лічко ці порушення можуть виникнути в силу «біологічних перетрубацій під час пубертатного періоду, або частіше під впливом особливого роду психічних травм або важких ситуацій у житті» [4, с. 45].

На сучасному етапі дану проблему розробляють такі дослідники як І. Бушай [3], О. Запхляк [5], С. Морозюк [11], Н. Панасенко [12] та ін., однак їх роботи, як правило, зосереджені на проблемі структурних компонентів і динаміки рис характеру. Зокрема, Н. Панасенко досліджує особливості образу «Я» акцентуєваних підлітків із девіантною поведінкою [12]; І. Бушай розробляє проблему психокорекції «Я-образу» підлітків-акцентуантів [3]; С. Морозюк піднімає питання акцентуацій характеру та їх впливу на загальну ефективність учбової діяльності [11]; О. Запхляк займається розробкою проблеми впливу акцентуацій характеру на агресивність [5]. І хоча представлені вище роботи напряму і не присвячені проблемі зв'язку акцентуацій характеру і фрустрації вони все ж містять серйозний теоретичний матеріал та розставляють акценти в дослідженні зазначеної проблеми.

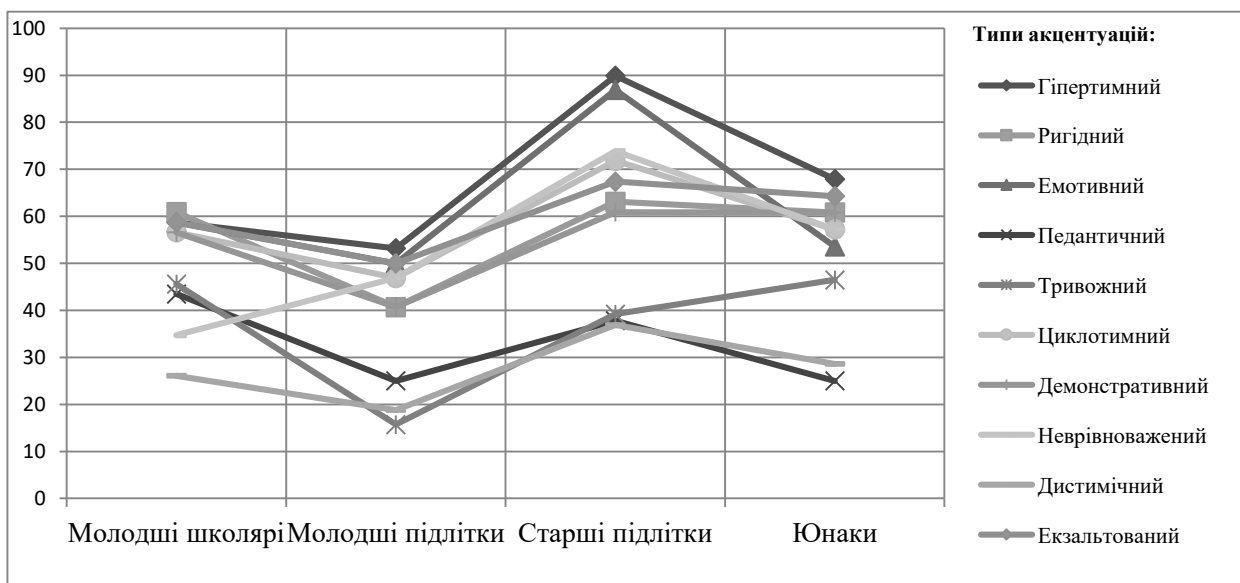
Узагальнюючи висновки представлених досліджень можна зазначити, що варіативність рис характеру особистості проявляється, як в якісному різноманітті, так і в кількісному виразі. У той час, коли кількісний вираз тієї або іншої риси характеру досягає межових величин і тим самим переходить на межу норми, тоді і з'являється акцентуація характеру [1, с. 170]. При цьому, зазначені риси є настільки загостреними, що «обумовлюють підвищену вразливість особи по відношенню до певного роду впливів і ускладнює її адаптацію в конкретних специфічних ситуаціях» [9, с. 210]. Отже, акцентуєвані риси характеру викликають певну дисгармонію в мотиваційно-потребовій та емоційно-вольовій сферах особистості, заважають успішному протіканню процесу соціалізації і не дають нормально адаптуватися в

суспільстві, що потенційно робить людину особливо вразливою до впливу фрустраторів.

Представлена вище думка знаходить емпіричне підтвердження в роботах ряду науковців. Зокрема, української дослідниці Л. Кузнецової, яка на прикладі підлітків доводить, що специфічне поєднання акцентуйованих рис визначає певне коло факторів фрустрації особистості, рівень фрустраційної толерантності, а також тип і силу реакцій-відповідей учнів. Результати її емпіричних досліджень показують, що у підлітків з вираженими акцентуаціями характеру (різних типів) спостерігаються деструктивні ефекти фрустрації, низька фрустраційна толерантність та недолік у навичках конструктивного виходу з проблемної ситуації [7]. Отже, маючи відомості про тип акцентуацій характеру дитини, можна передбачити особливість її фрустраційної реакції та дати оцінку можливим деструктивним наслідкам фрустрації.

Методика та процедура дослідження. Дослідження проводилось на базі Криворізького науково-технічного металургійного ліцею № 16. Для діагностики типу акцентуацій учнів було використано класичну методику вивчення акцентуацій характеру К. Леонгарда у його модифікованому варіанті Г. Шмішека [4]. Теоретичним конструктом тесту є концепція «акцентуйованих рис» К. Леонгарда, яка представлена широким спектром теоретико-практичних напрацювань у цьому напрямку [2, 4, 8]. Дана методика пройшла широку апробацію (В. Блейхер, І. Крук, 1986 р. Л. Бурлачук, В. Духневич, 1998 р., Ю. Кортнева, 2004 р. та ін.) і активно використовується у різних клініко-психологічних та психодіагностичних дослідженнях, які направлені на виявлення акцентуйованих рис характеру як дітей, так і дорослих [6]. У нашій роботі було використано дитячий варіант тесту (для підлітків та юнаків – класичний, а для молодших школярів – адаптований (зі змінами у формулюваннях окремих питань)). При вивченні фрустраційних реакцій учнів був використаний класичний тест «малюнкової фрустрації» С. Розенцвейга (дитячий і дорослий варіанти).

Аналіз результатів дослідження. Інтерпретація результатів тесту Г. Шмішека здійснювалася за допомогою спеціального ключа з яким порівнювалися відповіді учнів по кожній представленій шкалі де максимальна сума балів дорівнювала двадцяти чотирьом [10]. Однак враховуючи неоднозначну кількісну структуру окремих шкал, до основних підрахунків додавався спеціальний коефіцієнт вирівнювання, у наслідок чого сума отриманих балів множилася на визначений диференційований коефіцієнт, що в результаті дало можливість отримати кількісний показник і побудувати відповідні профілі школярів-акцентуантів різного віку (кількісні результати

представлені на рис. 1.1.).

Рис. 1.1. Діаграма типів акцентуацій характеру учнів різних вікових груп (за методикою К. Леонгарда – Г. Шмішека)

У загальній вибірці учнів найвищий рівень мають такі типи акцентуацій як гіпертимний (61,4 %), екзальтований (60 %), емотивний (63 %), циклотимний 53,1 %, ригідний (51 %). Характерним є те, що зазначені типи є найбільш вираженими саме в учнів старшого підліткового віку, яким притаманне підвищення показників акцентуацій у порівнянні з молодшими школярами та молодшими підлітками.

Кількісно-якісне співставлення даних у різних групах учнів (з переважанням конструктивних і неконструктивних профілів фрустраційного реагування (рис. 1.2.) показав, що у першій групі переважають високі показники гіпертимного (57,2 %), емотивного (61,5 %) та екзальтованого (60,7 %) типів, які визнаються відносно конструктивними за своїм наповненням та відрізняються такими параметрами як висока активність, підвищений фон настрою, рухливість, самостійність, життєрадісність, комунікативність, емоційність, не конфліктність тощо.

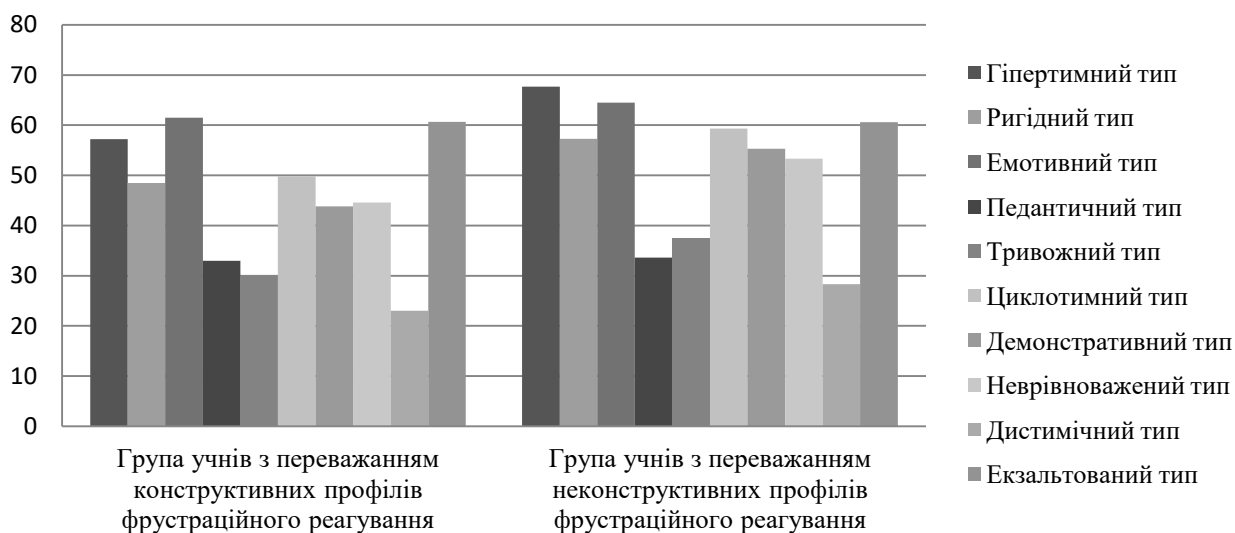

Рис. 1.2. Діаграма типів акцентуацій у групах учнів з переважанням конструктивних та неконструктивних профілів реакцій на фрустраційні ситуації

У той час, як у групі учнів із неконструктивними формами реагування на фрустраційні ситуації частіше проявляються такі типи акцентуацій як «ригідний» (57,3 %), «циклотимний» (59,3 %) у поєднанні з конструктивними «гіпертимний» (67,7 %), «емотивний» (64,5 %). При цьому, перші два типи акцентуацій характеризуються закритістю, відсутністю довіри до оточуючих, вразливістю до образ, настороженістю, частою зміною настрою, залежністю від зовнішніх обставин, дратівливістю тощо. На основі отриманих даних можна припустити, що навіть такі менш деструктивні види акцентуацій, як гіпертимний і емотивний типи у цій групі учнів будуть проявлятися у своїх крайніх негативних формах – імпульсивність, легковажність, дратівливість, тривожність та ін.

У процесі кореляційного аналізу було виявлено статистично значущі зв'язки між різними фрустраційними реакціями та акцентуованістю практично всіх рис характеру учнів різних вікових груп (при рівні значимості $p < 0,01$ та $p < 0,05$). Виключення склали такі типи, як циклотимний, демонстративний та екзальтований, з якими зафіксовані лише слабкі кореляційні зв'язки.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Результати проведеного дослідження дозволили визначити закономірність, що неконструктивним типам реакцій на фрустраційні ситуації, як правило, відповідають найбільш виражені (у негативному спрямуванні) акцентуації характеру, а з конструктивними реакціями цей зв'язок є зворотнім. Перспективним напрямком дослідження є більш детальне вивчення зв'язку акцентуацій і фрустраційних станів у розрізі лонгітюдного дослідження.

Список використаної літератури

1. Батаршев А. В. Диагностика черт личности и акцентуаций: практическое руководство / Анатолий Васильевич Батаршев. – Москва : Психотерапия, 2006. – 283 с.

2. Блейхер В. М. Патопсихологическая диагностика / В. М. Блейхер, И. В. Крук. – Киев : Здоровье, 1986. – 280 с.
3. Бушай І. М. Особливості психокорекції «Я-образу» підлітків-акцентуантів в системі психологічної служби школи / І. М. Бушай // Психологія : зб. наук. праць. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. – Вип. 3 (10). – С. 233 – 238.
4. Грушко В. С. Акцентуації характеру : [хрестоматія] / В. С. Грушко. – Тернопіль : Видавництво Астон, 2008. – 352 с.
5. Запухляк О. З. Особливості агресії акцентуєваних підлітків / О. З. Запухляк // Проблеми загальної та педагогічної психології : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – Київ, 2004, Т. VI. – Вип 1. – С. 152 – 157.
6. Кортнева Ю. Диагностика актуальной проблемы. Методика Леонгарда-Шмишека / Ю. Кортнева. – Москва : Институт Общегуманитарных Исследований, 2004. – 240 с.
7. Кузнецова Л. М. Особливості психічного стану фрустрації у підлітків з акцентуаціями характеру / Л. М. Кузнецова // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – Вип. 8. – С. 531 – 546.
8. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард [пер. с нем. В. М. Лещинский]. – Ростов на Дону : Феникс, 1997. – 544 с.
9. Личко А. Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков / Андрей Евгеньевич Личко. – Москва : ЭКСМО-Пресс, 1999. – 416 с.
10. Малкина-Пых И. Г. Психосоматика: Справочник практического психолога / Инна Германовна Малкина-Пых. – Москва : Эксмо, 2005. – 992 с.
11. Морозюк С. Н. Саногенная рефлексия, акцентуации характера и эффективность учебной деятельности : [монография] / Светлана Николаевна Морозюк. – Москва : Изд-во Штыкова М. А. 2000. – 256 с.
12. Прахова С. А. Роль індивідуально-типологічних та соціально-психологічних чинників у детермінації фрустраційних станів учнів різних вікових груп / С. А. Прахова // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 32. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – С. 454 – 464.